

NOVA IDEOLOGIJA TRŽIŠTA

Tržište je svakodnevi postalo neupitna paradigma i dio našega mentalnog habitusa. Kao pojam koji predstavlja mjesto gdje se susreću ponuda i potražnja, tržište je također postalo dio našega društvenog imaginarija koji se provlači kroz reklame, telefone, internet, a sveprisutnost govori o njegovu statusu društveno-političke dogme koja imperativno povezuje demokraciju s tržišnim sustavom. No unatoč tome što je tržište mehanizam kojim se reguliraju odnosi prodavača i kupca (i tu nema ničeg spornog), ono je vrlo upitna paradigma kada postaje dominantan model društvenoga, političkog i kulturnog organiziranja. Ne treba zaboraviti da tržište uvijek podrazumijeva kvantifikaciju vrijednosti, usluga i roba te da kao takvo nameće svjetonazorski kriterij i neizbježno reducira sve ljudske dimenzije na utilitarne jednadžbe. Zapravo je tržište, kako ističe ekonomist Roger Guesnerie, „velika apstrakcija“, koja je kolonizirala sve ostale kulturne i filozofske dimenzije života. Mađarsko-američki ekonomist Karl Polanyi s pravom razlikuje „tržišno društvo“ od „tržišne ekonomije“. Tržišna ekonomija oblikuje se kada strateška javna bogatstva, a tu je riječ o radu, zemlji i prirodnim dobrima, nisu predodređena za prodaju. Tržišna ekonomija pak postaje tržišno društvo onda kada tržište nameće svoje zakonitosti društvenim i političkim institucijama. Polanyi u tom slučaju govori o društvu koje je ugrađeno u gospodarstvo, iako bi gospodarstvo trebalo biti ugrađeno u društvo. Na

taj je način pod pritiskom konceptualne konfuzije sama demokracija postala „tržišna“ pa tako treba zamijeniti sve druge oblike socijalne demokracije.

Istina je da tržište nikada nije bilo neovisno o društvu. Smithova dogma *laissez-faire* zapravo je fikcija i nije prirodna kategorija. Tržište nikada ne uspostavlja samo sebe, jer slobodna tržišta nikada i ne bi postojala da se tržište prepustilo anarhiji i spontanom tijeku stvari. Društvo daje i ograničava njegovo mjesto, a i kada bi tržište nestalo, ne bi nestalo i društvo, što znači da bi tržište nestalo samo kao organ ekonomske autoregulacije. Još je jedna predrasuda rašireno mišljenje da tržište određuje i podrazumijeva demokraciju jer premda tržište zaista potiče na pluralizaciju društvenoga života, treba napomenuti da se ono jako dobro prilagođava svakom drugom obliku političkoga režima i poretka. Sada je već znanstveno prihvaćeno da tržište nije jedina matrica demokracije, a Polanyi smatra da je fašizam izravna posljedica disfunkcionalnosti tržišnih društava. Najveća slabost tržišta jest to što ono nije vezano ni za kakvu nadređenu etičku normu, pa sociolog Jean Gadrey ističe da ono zapravo osiromašuje društvene odnose koji se temelje na uzajamnosti i solidarnosti. Štoviše, ističe Polanyi, pod tržišnim poretkom siromašni mogu „umrijeti od gladi“.

Kako bi se bolje razumjela ta promjena paradigmi (prijelaz iz tržišne ekonomije u tržišno društvo), najprije treba odrediti koji su filozofski korijeni tržišta i ukazati na njegovu usku povezanost s liberalnom filozofijom prosvjetiteljstva. Moglo bi se reći da je paradigmu gospodarskoga rasta iz osamdesetih zamijenila paradigma održivoga rasta, dok s pojavom neoliberalizma ideologija tržišta postaje nova globalna paradigma koja bi čovječanstvo trebala uvesti u novo zlatno doba, u izgubljeni raj „društva blagostanja“. Riječ je o novoj sekularnoj religiji koja putem tržišnog natjecanja i

materijalnog uspjeha zapravo nudi novo spasenje i iskupljenje. Tržište je kao društveni model doživjelo sudbinu sličnu onoj razuma i racionalnosti, koji su tijekom prosvjetiteljstva mutirali iz ljudske spoznajne moći u instrument proračunate utilitarnosti kojim izračunavamo najekonomičniju primjenu sredstava za određenu svrhu. Instrumentalno tržište kao razmjenski okvir i njegova idolatrija pretvorili su se u svojevrсни epistemološki cilj (ne više kao okvir trgovinske razmjene) kojim se zakon ponude i potrošnje primjenjuje na sve društvene, kulturne i političke segmente ljudskoga društva. Tržišna neoliberalna globalna uniformizacija i fetišizacija slobodnoga tržišta (*free market*) na planetarnoj razini zapravo je postmoderni izdanak utopije ujedinjenoga čovječanstva koju pronalazimo kod Tomassa Campanelle, Thomasa Moorea, Kanta, Fouriera i Saint-Simona, a poslije u Wilsonovim idealima svjetske vladavine. U tom smislu globalno bi unificirano tržište trebalo ujediniti čovječanstvo u planetarnom potrošačkom društvu u kojem bi trebali nestati etnički i vjerski sukobi. Ideologija tržišta stoga je glavni motor širenja ideologije istosti.

Liberalna ekonomska i politička ideologija nastala je s filozofijom prosvjetiteljstva, a gospodarska, monetarna i politička dimenzija tržišta ne mogu se sagledavati ni procjenjivati izvan okvira poimanja svijeta i društva zasnovana na prosvjetiteljstvu, dakle filozofiji Johna Lockeja, Davida Humea, Mandevillea („privatni poroci izvor su kreposti“), Voltaira, Adama Smitha i ostalih. Nije stoga slučajno što su identiteti oblikovani u sklopu prosvjetiteljstva i postali problematični u moderno doba. A to pak znači da je moderna nositelj promjena koje izravno štete identitetima. Ta promjena ponajprije je vezana uz rast individualizma, čiji korijeni sežu do filozofa Descartesa. Kod Descartesa nailazimo na „sublimiranje čovjeka“, što autora navodi na zagovaranje neke vrste „ontološke

samoće“, pri čemu čovjeku odsad ne treba više nikakva zajednica. Jedna je od posljedica politički atomizam koji se javlja u 17. stoljeću, pogotovo u teorijama o društvenom ugovoru, kao reduciranje pojedinca na društveno izoliran i zamjenjiv atom.

Društvo bez institucija

Ideologija tržišta pripada konstruktivističkoj idejnoj matrici koja ne priznaje realnost i prirodnu organsku osnovu društva te kao takva proizlazi iz mehaničkoga poimanja društva koje se protivi ideji zajednice. Ideologija liberalizma koja se doticala gospodarstva pomalo je tijekom 19. stoljeća i pojavom moderne širila svoj epistemološki utjecaj i na područje društvenih i humanističkih znanosti. Naime radikalizacija nove liberalne političke filozofije nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata dovela je u pitanje nasljeđe ekonomske i socijalne demokracije (katolički socijalni nauk). Tako nastaje vizija svijeta reducirana na tržište koja promiče i novi kulturni model. Toj novoj liberalnoj „viziji svijeta“ postupno se priklanjaju socijaldemokrati, desni i lijevi liberali, demokršćani i dio radničkih sindikata. Paralelno s usponom monetarizma sedamdesetih nastaje nova tendencija u obliku liberalne struje koja se temelji na mikroekonomskim načelima sinteze koja želi integrirati „sveukupna društvena i ljudska ponašanja“. Predstavnik je te struje Gary Becker, koji u ekonomsku teoriju uvodi tradicionalno sociološke elemente: rasnu i spolnu diskriminaciju, obrazovanje, potrošnju i raspodjelu vremena te obitelj. Njegova se sinteza temelji na dvama stupovima: tržišnoj ravnoteži i hipotezi maksimalizacije dobiti.

Beckerov pristup radikalizira liberalnu tezu u odnosu na neoklasičnu školu, koja prihvaća mogućnost disfunkcionalnosti tržišta jer je kod Beckera tržište sveprisutan fenomen. Takvo poimanje tr-

žišta zagovara primjenu instrumentalizirane racionalnosti. Prema njemu sva individualna i društvena ponašanja deduktivno proizlaze iz iste racionalnosti, a individuum je apstraktno biće koje nema nikakvih obveza u odnosu na zajednicu i druge. Prema tome, svaku društvenu interakciju određuje ekonomski interes. Takvo strujanje proizvodi postulat koji je otvorio put neoliberalnoj eri: moguće je utemeljiti društvo bez institucija. Obitelj, poduzeća, interesne grupe, države i škole samo su derivati interesne igre raznih aktera, a svaki oblik povijesne geneze i sedimentacije koja pojašnjava razvoj smatra se iz te perspektive beskorisnim. Simbolički narativni repertoar svjetonazora, predodžbi, tradicija i kulture izbačen je u korist maksimalizacije dobiti, a mikroekonomija postaje društvena poveznica i glavno načelo. Takve su teze i dovele do daljnje ekonomizacije svih ostalih dimenzija ljudske egzistencije. Neoliberalna škola čak zamjera Miltonu Freedmanu ili Friedrichu Hayeku da nisu dovoljno radikalni glede kritike državnog intervencionizma jer prema njoj bi država trebala u potpunosti nestati i prepustiti mjesto tržištu. Michel Foucault stoga lucidno tvrdi da neoliberalizam postupno postaje „tehnika vladanja gospodarskom i društvenom politikom koja proširuje tržišne mehanizme i zakonitosti na sve ostale segmente“.

Tržište i kultura

Nova libertarijanska vizija društva zagovara ideju tržišta kao idealni model socijalnih odnosa, a sveprisutnost tržišne logike kolonizirala je i sferu kulture. Govori se tako o komercijalizaciji ili industrijalizaciji kulture, ali pritom je potrebno naglasiti kako je čovjek kao društveno biće u cijelosti postao mehanizam u obnovi logike instrumentaliziranoga razuma, logike profita i interesa. Tržište promiče ideologiju dok putem vizualne kulture pokušava

pridobiti društvo i pojedince jer niječe druge oblike simboličke razmjene kao i društvene odnose utemeljene na ritualnim dimenzijama i drugim kulturnim kodovima. Koncept mrežnog tržišta skovao je Robert Leroy za opisivanje tržišta u obliku mreže koja povezuje cijelo društvo i u kojoj je teško identificirati ono što pripada ekonomskoj, a što kulturnoj sferi. Kapitalizam se postupno prilagodio takvoj kulturnoj dimenziji tržišta te u svom suvremenom ludičkom i kognitivnom obliku manipulira potrošnjom. Pojedinač danas više nije, kao u 19. stoljeću, podvrgnut samo tržišnim zakonima u sferi proizvodnje nego i onima u sferi potrošnje, ideja, umjetnosti, edukacije i privatnog života. Nastaje tako novi oblik fatalističke rezignacije koja pretpostavlja da je kapitalistički poredak nepromjenjiv, a koji potiče neku vrstu eskapizma u obliku uživanja u seksu, drogi i moći iz kojeg proizlazi model jednodimenzionalnoga čovjeka. Ono što je vidljivo na političkoj sceni jest da su ideologija tržišta i neoliberalizam uzdrмали cijelu ideološku tradiciju i građu ljevice kao i desnice, socijaldemokracije, demokršćanstva i komunističku tradiciju te da su onemogućili nastanak alternativnoga netržišnog društvenog i ekonomskog modela. Moglo bi se, konačno, reći da je povijesna ironija što marksistički materijalistički projekt *homo economicus* zapravo dovodi do kraja i usavršava valjak ekonomizacije neoliberalne ideologije tržišta.